
Demokracija i ljudska prava*

GEORG LOHMANN**

Sažetak

Između demokracije i ljudskih prava postoji dvostruk odnos: s jedne strane, povijesno se zahtjev za demokracijom pojavljuje kao rezultat jačanja osobnih prava pojedinaca, a demokratski se poredak uspostavlja kao jamac zaštite ljudskih prava, no s druge, među njima postoji i napetost, budući da ljudska prava valja štiti i od volje većine u demokratskoj državi. Kompleksan odnos demokracije i ljudskih prava autor razmatra s tri aspekta. Prvo istražuje vezu prava na političku participaciju i ideje ljudskih prava. Ta je veza nedvojbeno uspostavljena tek u 20. stoljeću, tako što je pravo na slobodu savjesti protumačeno i kao pravo na sudjelovanje u političkom komunikacijskom procesu kojim se ozbiljuje samoodređenje zajednice. Međutim, ako je moralno neupitno utemeljenje prava na demokratsku participaciju, njegova konkretna institucionalizacija suočena je s mnogim nedoumicama i izazovima. Autor nadalje analizira spor između liberalnog i republikanskog shvaćanja demokracije i ljudskih prava. Liberali smatraju da prirodno pravo utemeljena ljudska prava traže univerzalno poštovanje, dok je demokracija vrlo zahtjevan politički poredak, koji se u pojedinim društvima može uspostaviti tek ako su ostvarene brojne pretpostavke. Nasuprot tome, republikansko stajalište, koje zastupa Habermas, smatra da postoji unutarnja povezanost ljudskih prava i demokracije i stoga se oba načela moraju univerzalno ostvariti. Nadovezujući se na ovu raspravu, autor na kraju razmatra napetost između univerzalizma ljudskih prava i nužnog partikularizma demokracije. Ta se napetost ne može prevladati uspostavom svjetske države, nego se može ublažiti takvom formulacijom unutar-državno zajamčenih temeljnih prava koja će uključivati i ne-državljanima, primjerice s pomoću prava na azil, kao i zahtjevom da se demokratske države globalno zauzmu za poštovanje ljudskih prava i uspostavu demokratskih institucija diljem svijeta.

Ključne riječi: demokracija, ljudska prava, liberalizam, republikanizam, politička participacija

Demokracija i ljudska prava političke su ideje koje upućuju jedna na drugu. Povijesno, ljudska su prava bila proglašena u Americi i Francuskoj istodobno s osnivačkim

* Ovo je tekst predavanja koje je autor održao na Fakultetu političkih znanosti 6. 5. 2004. godine.

** *Georg Lohmann*, redoviti profesor praktične filozofije na Institutu za filozofiju Sveučilišta Otto von Guericke u Magdeburgu.

aktima modernih demokracija. Revolucionarni osnutak modernih demokracija razumije se kao provedba, ostvarenje ljudskih prava koja pripadaju svakom čovjeku. Novi državni oblik demokracije treba štiti i osigurati ljudska prava. Istodobno međutim, a na to upućuje i temeljni odnos napetosti između demokracije i ljudskih prava, ljudska su prava i subjektivna prava pojedinca protiv nove demokracije. Ona su, osobito pojedina prava na slobode, prava građanina pojedinca na obranu od državne samovolje. Ljudska prava reguliraju međutim i demokratske procese tvorbe mišljenja i volje tako što svakom pojedinačnom građaninu daju pravno zajamčene mogućnosti oblikovanja i određivanja demokratskog procesa. Suverenost demokratskoga zakonodavstva, čini se, implicira ili barem ne isključuje mogućnost ponovnog ograničenja ljudskih prava odnosno ona omogućuje samo njihovo parcijalno i nejednako ostvarenje. Tako bi se moglo pojaviti proturječje između demokratske suverenosti i univerzalnog i egalitarnog sadržaja ljudskih prava.

Kako dakle treba odrediti taj težak, napet i eventualno proturječan odnos između demokracije i ljudskih prava? Želim razmotriti¹ ovo pitanje iz skupine specifično političkih ljudskih prava i na početku upitati kako treba razumjeti politička prava na participaciju u kontekstu ljudskih prava? Zatim ću obraditi pitanje o tome jesu li ljudska prava nužno upućena na demokraciju ili je pak zahtijevaju. Ima li demokracija prednost pred ljudskim pravima ili obratno? Raspravu između liberalnoga i republikanskog poimanja riješit ću zagovaranjem liberalne pozicije s konkretizacijom ideje samoobvezivanja demokracije na ljudska prava. Na kraju ću barem nakratko skicirati postojeću napetost između partikularizma demokracije i univerzalnosti ljudskih prava.

O značenju političkih prava participacije u kontekstu ljudskih prava

Sve deklaracije o ljudskim pravima sadržavaju odredbe o tome kako treba prakticirati političku vlast u novostvorenim zajednicama. One povezuju tvorbu političkih odluka s poštovanjem subjektivnih političkih prava koja istodobno utvrđuju kako pojedinac treba participirati u tvorbi političkog mišljenja i volje: U *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda*² iz 1948. odnosi se to osobito na: prava na državljanstvo (čl. 1), slobodu mišljenja (čl. 19), slobodu udruživanja (čl. 20), pravo na suodlučivanje i opće izborno pravo (čl. 21).

Prema T. H. Marshallu ta su se prava “na participaciju u korištenju političke moći” (Marshall, 1992.: 40) povijesno mogla nametnuti tek onda kad su individualna prava na slobode “dobila dovoljno supstancije” (Marshall, 1992.: 46). Tek na početku prošlog stoljeća ona su se nametnula u nekim europskim državama kao opća i za sve (imućne i siromašne, muškarce i žene) jednaka građanska prava nakon što se privilegiji i neravnopravno postupanje više nisu mogli javno opravdati. Ni danas se, međutim, politička prava participacije nipošto stvarno ne jamče svim ljudima na isti način. I upravo je u tome razlika prema situaciji s početka prošloga stoljeća. Ne čini se, naime, više mogu-

¹ Od skupine političkih prava participacije sadržajno razlikujem još subjektivna prava sloboda i skupinu socijalnih prava participacije (usp. Lohmann, 2000.a).

² Usp. *Allgemeine Erklärung der Menschenrechte* od 10. 12. 1948., objavljeno u Hedelmeyer, 1982.

ćim, ni pred građanima ni pred svjetskom javnošću, uvjerljivo obrazložiti neravnopravno postupanje i uskraćivanje političkih prava. Utoliko sve države u kojima se politička ljudska prava građana ne poštuju, dospijevaju, eksterno i sve više interno, pod pritiskom zahtjeva za legitimacijom.

Ova klasa ljudskih prava odnosi se kako na negativne, tako i na pozitivne obveze države. Ta prava uređuju političke uloge u kojima se građani moraju priznati pri stvaranju pravno kontrolirane države. Čim samo zakonodavstvo i uspostava političke vlasti prestane biti učinak autoriteta neovisna o građanima, vladavinska moć proizlazi iz samih građana, odnosno iz naroda kao njihove ukupnosti. Dakle, ako vanjski autoriteti više nisu priznati (jer su sve dvojbenija utemeljenja koja se pozivaju na tradiciju, bogomdanu državnu vlast, gospodarsku oportunističku ili komunističku ideologiju itd.) nameće se zaključak da se političko samozakonodavstvo tako regulira da svi na isti način budu pritom aktivni. Opća deklaracija UN-a međutim ne zahtijeva neposredno i eksplicitno da se politička vlast treba demokratski prakticirati nego samo da pojedinci kao građani u tome trebaju ravnopravno sudjelovati. Može li se dakle misliti poštivanje političkih i ljudskih prava, a da nije uspostavljen demokratski oblik države ili da se ne traži njegovo ostvarenje? Tu nastaje napetost između čistoga moralnog razmatranja i pravno-političke provedbe onoga što je moralno utemeljeno.

Čisto moralno gledano čini se da politička ljudska prava vode demokratskoj tvorbi volje. Iz moralne perspektive to mogu biti samo jednaka prava koja svi građani sebi uzajamno priznaju u stvaranju prava i donošenju politički obvezujućih odluka. Moralno vrednovanje samoodređenja odnosi se dakle na uređenje zajedničkog samoodređenja; možemo ovdje poput Habermasa govoriti o političkoj ili javnoj autonomiji (Habermas, 1992.: 112 i d.). Pritom pravo na slobodu savjesti dobiva odlučno značenje. Razumije li se to pravo, naime, kao jednako pravo svake osobe na stav o javnim pitanjima, onda je ono kao pravo na slobodu mišljenja istodobno i konstitutivan uvjet za to da se javno samozakonodavstvo može demokratski oblikovati. Demokracija se ovdje razumije posve klasično kao vladavina naroda *s pomoću naroda za narod* (Lincoln) pri čemu se podrazumijeva da je samozakonodavstvo uređeno općim i tajnim izborima i načelom većine. Pri neograničenu važenju prava na slobodu mišljenja, moraju mišljenja svih ravnopravno i nepristrano dolaziti do izražaja. Tako se može legitimirati načelo većine koje je konstitutivno za moderne demokracije. Jer nadglasana manjina može smatrati da zadržava pravične izgleda da osvoji većinu samo ako može pretpostaviti da i dalje može javno iznositi svoje mišljenje (Lohmann, 1998.: 117-127).

Klaus Günther (1992.) pokazao je da se ovo pravo na stav prvotno može moralno utemeljiti u sveobuhvatnom i fundamentalnom smislu, naime, kao pravo svakog pojedinca na sudjelovanje u komunikacijskim procesima sporazumijevanja. Kao takvo moralno utemeljeno pravo ono transcendirira sve socijalne i političke institucije. Ono je u određenoj mjeri pravo svih da o svemu iskažu svoje mišljenje i u svemu sudjeluju, ali ono ipak kao samo moralno shvaćeno pravo nema sigurnu moć kojom bi se nametnulo. Ako se dakle to moralno utemeljeno pravo hoće faktički osigurati, mora se stvoriti pozitivan pravni poredak. Iz toga slijedi da se pravo na neograničeno zauzimanje stava mora transformirati u pravo na političko sudjelovanje u konkretnoj zajednici, to jest i da može vrijediti samo kao partikularno ili regionalno ograničeno pravo. Cijena pozitivno-pravnog osiguranja neograničena moralnog prava jest ograničenje na regionalnu sferu

vladavine. Tako iz moralno utemeljnih univerzalnih i egalitarnih zahtjeva političkih prava na participaciju proizlazi zahtjev da se demokratiziraju sve države ili pak zahtjev da se uredi politički status svjetskoga građanina koji će svim ljudima u svim državama svijeta dati jednaka politička prava na participaciju.³ Želim pobliže istražiti taj čisto moralni “zaključak o demokraciji”.

Prvo ljudska prava, a potom demokracija? O raspravi između liberalne i republikanske pozicije

Želim prvo istražiti poziciju koja osporava tezu da poštivanje ljudskih prava nužno pretpostavlja demokraciju. Ovakvo shvaćanje, međutim, ovisi stanovitim dijelom o pojmu demokracije i o tome kako se razumiju ljudska prava. prema E. W. Böckenfördeu, djelotvorna demokracija pretpostavlja više sadržaja od onoga što zahtijevaju univerzalna ljudska prava. Pod demokracijom Böckenförde razumijeva: “konkretno shvatljivu, institucionaliziranu i proceduralno osiguranu praksu vladavine i političke vlasti odlučivanja nekog naroda, i to empirijskog, konkretno postojećeg naroda, a ne naroda kao transcendentnog subjekta” (Böckenförde, 1998.).

Budući da Böckenförde kao demokraciju uvijek razumije konkretnu vladavinu nekog određenog naroda, onda ona, po njegovu mišljenju, u pojedinačnim slučajevima pretpostavlja cijeli niz konkretnih preduvjeta, npr. “određenu emancipacijsku strukturu društva (ukidanje patrijarhalne i rodovske strukture), odsutnost teokratskih religijskih oblika, dostatnu mjeru homogenosti unutar društva, nadalje duhovno-obrazovne pretpostavke”, kao npr. primjeren školski sustav; s političko-strukturalnog aspekta građani moraju biti u stanju shvatiti stručnost i opravdanost političkih odluka. Na posljeticu, još je potreban “demokratski etos”, otvorenost i “lojalnost prema demokratskim pravilima igre”. Ove “socio-kulturne, političko-strukturalne i etičke pretpostavke priječe da se ona (demokracija) proklamira kao univerzalno političko načelo poretka koje bezuvjetno važi”. Böckenförde s druge strane ljudska prava drži utemeljenima u prirodnom pravu, a to znači pravima koja su predržavno i univerzalno utemeljena. On stoga njihovo važenje ne može vezati uz demokraciju kao poseban, vrlo zahtjevan državni oblik. To bi, kao što sam kaže, oslabilo “zahtjev za važenjem ljudskih prava”. Stoga on, što se tiče nužnih uvjeta državne vladavine za pravno važenje ljudskih prava, drži dovoljnim postojanje “podjele vlasti i kontrole moći, uključujući neovisno sudstvo”.

Protiv te pozicije moguće je navesti dva prigovora:

1. Pojam demokracije suviše je supstancijalistički i povezan s materijalnim i određenim etičkim preduvjetima. Takvo materijalno sužavanje pojma demokracije može se izbjeći proceduralističkim i deliberativnim pojmom demokracije koji konstitutivnim drži samo formalne uvjete zajedničke tvorbe volje i odluka. (v. dolje o Habermasu).

³ U vezi s oba rješenja v. tekstove E. W. Böckenfördea, R. Alexya, A. Wellmera i R. Dworkina u: Gosepath/Lohmann, 1998. V. također Brunkhorst/Niesen, 1999., osobito Habermasov tekst “O legitimaciji ljudskim pravima” (386 i d.). V. također i Lohmann, 2002.

2. Možemo se upitati ne bi li i u Böckenfördeovoj argumentaciji demokracija bila nužna posljedica poštovanja ljudskih prava, čime demokracija ne bi bila nužan preduvjet nego rezultat.⁴

Ponovno ću, dakle, postaviti pitanje u nešto drugačijem kontekstu. Liberalna shvaćanja koja zastupaju moralni, predržavni prioritet ljudskih prava u sukobu su s republikanskim pozicijama koje ističu prioritet narodne suverenosti. Diskusija se može svesti na načelne razlike između Lockea i Rousseaua, a danas je vode John Rawls s jedne i Jürgen Habermas s druge strane.

Liberalna pozicija polazi od pretpostavke da su ljudska prava predržavna, moralno utemeljena prava koja zahtijevaju prava na slobodu i politička prava na participaciju pojedinca kao nužan uvjet demokratskog legitimiteta. Kako god oblikovana bila (izravna demokracija, reprezentativni sustav, većinsko izborno pravo, stranački sustav, socijalna država), prema liberalnom shvaćanju slobode, demokratska načela ne smiju proturječiti ljudskim pravima. Utoliko ljudska prava sadržavaju i kritičku rezervu prema demokraciji: naravno i zato jer se ljudska prava mogu, čak teško, povrijediti i u demokraciji. Većinske odluke mogu dovesti do posve proizvoljnoga ograničenja prava manjina. Protiv takvih pogrešnih odluka koje su formalno moguće u svakoj demokraciji, upravo je pozivanje na ljudska prava važna mogućnost kritike. Nadalje socijalna ljudska prava traže od demokracije da se angažira diljem cijelog svijeta za socijalnu pravednost i minimalne životne uvjete (Lohmann, 2000.b), a povrh toga i za stvaranje svjetskoga građanstva za sve.

Habermas je u knjizi *Fakticitet i važenje* (1992.) zastupao republikansko shvaćanje prema kojem ljudska prava nemaju prioritet nad demokracijom, nego su oboje “jednako izvorni”. Habermas polazi od teze (slično Kantovoj) da pravo i moral imaju različita formalna svojstva. Pozitivno se pravo odvaja od morala i funkcionalno dopunjuje autonomni moral (kompenzira organizacijske, kognitivne i motivacijske slabosti morala). Kad bi se, međutim, ono što je moralno ispravno zahtijevalo sredstvima formalnog prava, podlijevalo bi formalnim i apstraktnim pravnim zahtjevima. U jednom kasnijem članku Habermas (1994.) precizira preostalu vezu prava s moralom: pravo ostaje interno povezano s moralom zato što je moral nužan uvjet legitimnoga procesa donošenja pravnih akata i legitimnoga pravosuđa.

Habermasova je teza dakle da se narodna suverenost i ljudska prava međusobno posreduju “internom vezom”. “Zahtjev za pravnom institucionalizacijom državljanske prakse javnoga korištenja komunikacijskih sloboda ispunjava se upravo samim ljudskim pravima” (Habermas, 1994.: 89). Na temelju toga zaključuje, u suprotnosti prema liberalnom shvaćanju: “Ljudska prava koja *omogućuju* praksu narodne suverenosti ne mogu toj praksi biti nametnuta izvana kao ograničenje” (isto). Razlika je dakle u tome što liberalna pozicija shvaća ljudska prava kao nužan uvjet legitimne demokracije, dakle ograničavajuće, a Habermas govori o “uvjetima *koji omogućuju* demokraciju”.⁵ Haber-

⁴ Taj zaključak Böckenförde ne izvlači zato jer za njega politička prava participacije nisu identična s demokratskim političkim pravima, nego ih po njemu treba shvatiti manje striktno.

⁵ U vezi s kritikom kad je riječ o “uvjetima koji omogućuju”, a istodobno “ne ograničavaju”, v. Gosepath, 1998.: 215 i d.

mas ovu tezu iznosi samo za politička prava participacije koja osiguravaju političku autonomiju, dok su, po njegovu mišljenju, liberalna zaštitna prava (i socijalna prava participacije) sekundarna prava utoliko što ovise o političkom donošenju pravnih propisa.

Budući da demokratska ideja samozakonodavstva mora koristiti medij prava, a pravo mora pretpostaviti privatnu autonomiju pravnih osoba, onda “bez temeljnih prava koja osiguravaju privatnu autonomiju građana ne bi bilo ni medija za pravnu institucionalizaciju onih uvjeta pod kojima se građani, u svojoj ulozi državljana, javno koriste svojom autonomijom. Zato se privatna i javna autonomija međusobno pretpostavljaju, a pritom ljudska prava ne mogu zahtijevati primat nad narodnom suverenosti ili obratno” (Gosepath, 1998.: 91). Time se međutim prvotna teza o “jednakoj izvornosti”⁶ tek negativno određuje: A je “jednako izvorno” kao B, dakle: A nije prije B i B nije prije A. To ostavlja otvorenu mogućnost da se oboje, demokracija i ljudska prava, ne mogu međusobno utemeljiti nego ih treba gledati kao pojmove utemeljene u nekom trećem načelu. To treće načelo koje utemeljuje, čini se da je moral univerzalnog i jednakog poštivanja svih. Faktički se Habermas znatno približio ovom shvaćanju, ali mu njegovo čisto juriđičko shvaćanje pravnog karaktera ljudskih *prava* priječi takvo rješenje.

Pojam prava u koncepciji ljudskih prava Habermas u bitnome razumije kao juriđičko pravo. Posljedica te odluke jest da on ljudska prava mora odrediti kao unutarnju nužnost demokratske pravne države. To, međutim, ima problematične posljedice zato jer se time, prvo, ne može dokazati zašto ljudska prava mogu zahtijevati univerzalno i kategoričko važenje. Prava unutar demokratskih društava prvo važe samo za pojedine pravne sudionike i mogu se mijenjati legitimnim odlukama članova. Habermas tu pokušava istaknuti unutarpravno osobit karakter ljudskih prava (kako bi odgovorio na prigovore) tako što upozorava na to da temeljna prava 1) imaju ustavnokonstitutivni karakter, 2) da se kao adresatima obraćaju svim ljudima, a ne samo građanima i 3) da “se mogu utemeljiti isključivo s moralnog stanovišta” (Habermas, 1995.: 311). Habermasova je teza da je dovoljno samo moralno utemeljenje temeljnih prava, ali se time njihov juriđički karakter ne mijenja, pa ona dakle ne postaju predrđavna, moralna prava.

Za pretenziju na važenje ljudskih prava to znači da ona moraju biti uobličena kao prava koja je ustanovila država. Habermas s pravom upućuje na važnu posljedicu koja iz toga slijedi za naše shvaćanje ljudskih prava. On se po mom mišljenju s pravom okreće protiv ljudskim pravima obrazloženog moraliziranja svjetske politike. Ako se hoće osporiti kršenje ljudskih prava u globalnim razmjerima ili u drugim područjima svijeta, tad se to mora zbivati u redovitom sudskom postupku, tj. tako da se osnuje globalni sud za ljudska prava. To se, bar u začetcima, dogodilo osnutkom Međunarodnoga kaznenoga suda u Den Haagu. Samo tim putem moguće je spriječiti moralizirajući “fundamentalizam ljudskih prava”, koji se može “izbjeći transformacijom prirodnog stanja među državama u pravno stanje svjetskog državljanstva” (Habermas, 1995.: 56), kako ga je prvi put zacrtao Kant u spisu o *Vječnome miru*.

⁶ Pojam se pojavljuje i kod Heideggera u knjizi *Sein und Zeit*.

⁷ O kritici Habermasa kao i o prijedlogu “trećega načela” za utemeljenje ljudskih prava i demokracije v. pobliže u Gosepath, 1998.: 218.

Ali ovo ispravno otrežnjenje politike ljudskih prava koje se orijentira prema učincima nipošto ne implicira da ljudska prava nemaju moralno utemeljen prioritet pred demokracijom, iako je to suprotno Habermasovu shvaćanju. Ljudska prava doduše *omogućuju* demokratsku tvorbu volje – osobito politička prava participacije – ali ih ona ujedno i *ograničavaju*. Omogućivanje i ograničavanje ne treba koristiti jedno protiv drugog, kao što to sugerira početna suprotnost između liberalnog i republikanskog shvaćanja, nego ih treba međusobno povezati. Ta veza postaje jasnija kad je razumijemo kao samoobvezivanje demokracije na poštovanje ljudskih prava. Misao o samoobvezivanju objasniti ću na prijedlogu što ga je iznio Robert Alexy.

Robert Alexy (1998.) zastupa diferenciranu tezu o odnosu između demokracije i ljudskih prava, koja na neki način pomiruje Böckenfördeovu i Habermasovu poziciju. Za Alexyja ljudska su prava univerzalna, moralna, fundamentalna, prioriteta i apstraktna prava, čija je institucionalizacija nužna i u međunarodnim odnosima i unutar država. Utoliko Alexy zastupa liberalnu poziciju prema kojoj moralno uobličena ljudska prava imaju funkciju koja ograničava demokraciju. S druge strane ljudska prava treba transformirati u pozitivno pravo jer se samo tako može osigurati 1) njihovo provođenje, 2) jasne odluke u spornim slučajevima (spoznajni argument) i 3) njihovo izvršavanje u pozitivnim obvezama, naime, stvaranjem nužnih javnih organizacija (organizacijski argument). Kako bi ljudska prava bila zajamčena, potreban je dakle, s jedne strane, pravni državni poredak, a s druge, ona su i prava na obranu od državne samovolje i imaju pretenziju da normiraju demokratski proces. Alexy pokušava tu napetost između upućenosti na ljudska prava i kritičke distancije uključiti u strukturu demokratskog poretka tako što je opisuje kao unutar sebe diferencirano *samoobvezivanje*. Koja je vrsta državnog poretka potrebna ljudskim pravima? Alexy razmatra cijeli niz konceptijskih prijedloga:

a) *Formalna pravna država*, definirana pravnim sustavom i podjelom vlasti tek je nužan, ali ne i dovoljan uvjet osiguranja ljudskih prava.

b) U *demokratskoj pravnoj državi* ljudska su prava sastavni dio ustava i tako se obrađavaju u temeljna prava. O poštivanju tih prava odlučuje demokratski proces, u pravilu dakle parlament, koji je zbog pravila većine i općenito kao suveren jedino samoobvezivanjem vezan uz poštivanje ljudskih prava.

c) Sukobi između temeljnih prava i demokracije, koji se mogu pojaviti u svakoj *realnoj* demokraciji, reguliraju se u *demokratskoj ustavnoj državi* konkretizacijom samoobvezivanja: ustavna sudbenost ih nadgleda i pomiruje. “Kad se (...) trajno stabilizira proces refleksije između javnosti, zakonodavca i ustavnog suda, možemo reći da je uspjela institucionalizacija ljudskih prava u demokratskoj ustavnoj državi” (Alexy, 1998: 20.).

Alexy zastupa dakle protiv Böckenfördeova mišljenja, a zajedno s Habermasom, usku povezanost između ljudskih prava i demokracije. On, međutim, ne polazi od jednake izvornosti, nego ljudskim pravima daje prioritet koji možemo razumjeti samo na temelju ustavne sudbenosti kao demokratskog samoobvezivanja. Gledano dakle iz perspektive moralnog sadržaja ljudskih prava, demokratska ustavna država najbolje je rješenje, osobito zato jer zahtijeva da se ljudska prava institucionaliziraju odnosno transformiraju u pozitivno pravo.

Da se time odnos napetosti između ljudskih prava i demokracije ne preobražava u harmoničan odnos bez ikakvih poteškoća, ilustrirat ću na kraju, iako samo u naznakama, na primjeru sukoba između univerzalizma ljudskih prava i partikularizma demokracije.

Univerzalizam ljudskih prava i partikularizam demokracije

Moralno utemeljen univerzalizam ljudskih prava transcendiraju svaki državni partikularizam. Nije stoga pitanje trebaju li demokracije težiti njegovu ostvarenju – odgovor na to za nas je jasno *da* – nego je pitanje da li i kako mogu ostvariti tu obvezu.

Za eksterni odnos demokracija prema drugima i prema svijetu, moralni univerzalizam ljudskih prava zahtijeva međunarodne i globalne pravne institucije koje bi kao pravne kaznene instancije morale imati legitimaciju i kompetenciju za provedbu odluka, a time bi morale imati i državni karakter. Zahtijeva li stoga ideja ljudskih prava svjetsku državu? S aspekta moralno utemeljenog univerzalizma čini se da ne postoji opravdanje za partikularne demokracije. One se u najboljem slučaju mogu pragmatično utemeljiti, ali strogo moralno, čini se, one su neutemeljene (Goodin, 1988.). Takav odgovor međutim nije osobito uvjerljiv. Mogućnosti globalnoga pravnog ozbiljenja ljudskih prava mnogo su raznolikije od jednostavne alternative između univerzalne svjetske države i partikularne raznolikosti. O tome će biti više riječi u sljedećem predavanju.⁸

Zašto i kako univerzalizam ljudskih prava postaje važećim *unutar* neke posebne demokracije? Vidjeli smo da se ljudska prava mogu učiniti pozitivnim pravima unutar demokracije kao ustavno-konstitutivna temeljna prava. Time nastaje mogućí sukob između partikularizma demokratskog donošenja pravnih akata i njihove primjene te univerzalnog zahtjeva ljudskih prava. Taj sukob zahtijeva a) da se demokratska javnost i ustavna sudbenost angažiraju kako bi univerzalni sadržaj ljudskih prava važio čak i kada ga primjerice zakonodavac, odnosno parlament krši. Taj je spor uvijek moguć i načelan, budući da univerzalni zahtjev temeljnih prava uvijek iziskuje interpretaciju, a svaka faktična odluka da se neko pravo tumači na određen način u sebi sadržava i decizionistički element, pa je u načelu izložen kritici.⁹

Osim toga nastaje b) osobit problem jer bi se pozitivno pravo unutar neke države moralo tako idealno uobličiti da formulira subjektivno pravo ne-građana, koji mogu dobiti pravnu zaštitu u našem pravnom sustavu kad su im ljudska prava prekršena u njihovim pravnim sustavima (Wellmer, 1998.). Njemačko pravo azila je – ili točnije, bilo je – takvo pravo koje je drugim građanima, samo zato jer su ljudi, jamčilo utuživa prava unutar njemačkoga pravnog sustava. Ovdje se postavlja pitanje treba li dodatno proširiti takav tip unutardržavnih prava za ne-državljanu. Tako na primjer klasično pravo na azil ne bi jamčilo zaštitu samo u slučajevima progona iz političkih, religioznih ili rasističkih razloga nego i onda kad se domicilna država napušta iz ekonomskih razloga. Činjenica

⁸ V. Lohmann, 2002. Zahtjevi za ograničavanjem suverene uloge pojedinačnih država koji se čuju u svijetu morat će dovesti do preobrazbe međunarodnoga prava orijentirane na individualna ljudska prava. Usp. također Lohmann, 1999.

⁹ U vezi s tim hermeneutičkim problemom usp. A. Wellmer, 1998.

da je o tom pitanju njemačka politička tvorba volje donijela faktično negativan sud, ne znači da ga ne treba držati legitimnim.

No ipak, možemo zajedno s Albrechtom Wellmerom reći da za svaku faktičnu demokratsku zajednicu postoje granice u vezi s prihvatom izbjeglica – iako se treba sporiti o tome gdje treba postaviti te granice.¹⁰ U tom se slučaju kao rješenje nameće to da u slučajevima kad su iscrpljene mogućnosti prihvata unutar države, imamo obvezu utemeljenu univerzalizmom ljudskih prava da u određenom smislu izvozimo ideju demokracije i pobrinemo se “da ljudska prava onih koji su isključeni iz *naših* građanskih prava, u njihovim društvima postanu građanska prava” (Lohmann 2000.b).

Tako dolazimo do pitanja globalizacije ljudskih prava i demokracije, a time i do njihovih posljedica za međunarodno pravo. Druga strana te institucionalizacije ljudskih prava i demokracije diljem cijelog svijeta je pitanje o odnosu univerzalizma i kulturoloških razlika ili o kulturološkom relativizmu ljudskih prava. A o tome u nekom drugom predavanju.

S njemačkog prevela:

Anika Rešetar

Literatura

- Alexy, Robert, 1998.: Die Institutionalisierung der Menschenrechte im demokratischen Verfassungsstaat, u: Gosepath, Stefan/ Lohmann, Georg (ur.), 1998.: *Philosophie der Menschenrechte*, Frankfurt/M.
- Böckenförde, E.W., 1998.: Ist Demokratie eine notwendige Forderung der Menschenrechte?, u: Gosepath, Stefan/ Lohmann, Georg (ur.), *Philosophie der Menschenrechte*, Frankfurt/M.
- H. Brunkhorst, H./ Niesen, P. (ur.), 1999.: *Das Recht der Republik*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Goodin, Robert E., 1988.: What is so Special about Our Fellow Countrymen?, *Ethics*, (98) July: 663-686
- Gosepath, Stefan, 1998.: Das Verhältnis von Demokratie und Menschenrecht, u: Brunkhorst, H. (ur.), *Demokratischer Experimentalismus*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Gosepath, Stefan/ Lohmann, Georg (ur.), 1998.: *Philosophie der Menschenrechte*, Frankfurt/M.
- Günther, Klaus, 1992.: Die Freiheit der Stellungnahme als politisches Grundrecht – Eine Skizze, u: Koller, P./ Varga, C./ Weinberger, O. (ur.), *Theoretische Grundlagen der Rechtspolitik, ARSP Beiheft 54*, Stuttgart
- Habermas, Jürgen, 1992.: *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen, 1994.: Über den internen Zusammenhang von Rechtsstaat und Demokratie, u: Preuß, U. K. (ur.), *Zum Begriff der Verfassung*, Frankfurt/M.

¹⁰ Sličan slučaj moralnog preopterećenja pojavljuje se kad se univerzalni zahtjev socijalnih ljudskih prava uzme ozbiljno. O tome v. Lohmann, 2000.b.

- Habermas, Jürgen, 1995.: Kants Idee des Ewigen Friedens – aus dem historischen Abstand von 200 Jahren, *Kritische Justiz*, (28) 3
- Heidelmeyer, Wolfgang (ur.), 1982.: *Die Menschenrechte*, Paderborn/ München/ Wien/ Zürich
- Lohmann, Georg, 1998.: Liberale Toleranz und Meinungsfreiheit, u: Fritzsche, K. Peter/ Hörnlein, Frank (ur.), *Frieden und Demokratie, Festschrift für E. Forndran*, Nomos, Baden Baden
- Lohmann, Georg, 1999.: Menschenrecht und Völkerrecht – Symbiose und Konflikt, *Notizen, Zeitschrift des Kulturforums der Sozialdemokratie*, Berlin: 20-31
- Lohmann, Georg, 2000.a: Die unterschiedlichen Menschenrechte, u: Fritzsche, Klaus Peter/ Lohmann, Georg (ur.), 2000: *Menschenrechte zwischen Anspruch und Wirklichkeit*, Ergon Verlag, Würzburg: 9-23
- Lohmann, Georg, 2000.b: Soziale Menschenrechte und die Grenzen des Sozialstaats, u: Kersting, Wolfgang (ur.), *Politische Philosophie des Sozialstaats*, Velbrück Wissenschaft, Weilerwist: 351-371
- Lohmann, Georg, 2002.: Menschenrechte und “globales Recht”, u: Gosepath, Stefan/ Merle, Jean-Christophe (ur.), *Weltrepublik. Globalisierung und Demokratie*, Beck Verlag, München: 52-62
- Marshall, Thomas H., 1992.: Staatsbürgerrechte und soziale Klassen, u: isti, *Bürgerrechte und soziale Klassen*, Campus, Frankfurt/M.
- Wellmer, Albrecht, 1998.: Menschenrechte und Demokratie, u: Gosepath, Stefan/ Lohmann, Georg (ur.), *Philosophie der Menschenrechte*, Frankfurt/M.

Georg Lohmann

DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS

Summary

The relationship between democracy and human rights is twofold: on the one hand, the demand for democracy historically emerged as a result of increased individual rights – and the democratic regime was instituted as a guarantor of the protection of human rights. On the other hand, there is a tension between them, since within the democratic state human rights must be protected from the will of the majority. The author examines the complex relationship between democracy and human rights from three perspectives. First, he examines the connection between the right to political participation and the idea of human rights. This connection was unequivocally established only in the 20th century in the way that the right to the freedom of conscience was interpreted as the right to taking part in the political communication process that shapes a community's self-definition. However, whereas the right to democratic participation is morally undeniably founded, its concrete institutionalization is faced with numerous dilemmas and challenges. The author further analyzes the controversy between the liberal and the republican understanding of democracy and human rights. Liberals claim that the foundation of human rights in the law of nature requires universal respect, and that democracy is a rather challenging political regime that may be established in some societies only if some preconditions are already in place. Contrary to this, the republican view, as championed by Habermas, claims that there is an inherent link between human rights and democracy and thus both principles must be universally implemented. In the end, the author examines the tension between the universalism of human rights and the inherent particularism of democracy. This tension cannot be overcome by creating a global state, but may be alleviated by formulating a definition of internal state-guaranteed fundamental rights applicable to non-citizens as well, for example by the right to seek asylum, as well as by the requirement that all democratic communities globally promote respect for human rights and for the establishment of democratic institutions worldwide.

Key words: democracy, human rights, liberalism, republicanism, political participation

Mailing address: Otto-von-Guericke Universität Magdeburg, Institut für Philosophie, Virchowstr. 24, D 39016 Magdeburg. *E-mail:* georg.lohmann@gse-w.uni-magdeburg.de